

Mühazirə 3

Coğrafiyanın tədrisi metodikası 2

Azərbaycan coğrafiyası və coğrafiyanın tədrisi metodikası kafedrası

Coğrafiya dərslərində təlim formaları

Dos. N.S. Seyfullayeva

HƏRƏKƏTİNDƏ BAŞQASINA TABE OLA BİLƏRSƏN, AMMA RUHUN HƏR ZAMAN SƏNİNDİR....

Mühazirənin planı

1. Şagird fəaliyyətinin təşkili formaları
2. Tədrisin frontal, fərdi və kollektiv (qrup) formaları
3. Fərdi fəaliyyətin müsbət və mənfi tərəfləri
4. Sınıf dərsləri sistemi
5. Böyük və kiçik qruplarla işin mahiyyəti
6. Cütlərlə işin təşkili
7. Qruplara bölünmə

Fənnin tədrisinin səmərəliliyi təlim nəticələrinin müəyyən edilməsindən, cari planlaşmadan, dərslərin necə təşkil edilməsindən və eləcə də təlim formasından asılıdır. Təlimin təşkili forması bütöv təlim prosesinin mühüm

komponentlərindən biridir. Forma hər hansı fəaliyyətin, işin zahiri ifadəsidir.

Təlimin təşkili forması müəllim və şagirdlərin müəyyən qaydada və rejimdə cərəyan edən birgə fəaliyyətinin ifadəsidir.

Təlimin səmərəsi onun hansı formada təşkilindən çox asılıdır. Təlimin məqsəd və məzmunu onun təşkili forması ilə həyata keçirilir. Məzmun formanı müəyyən edir və onunla reallaşır. Buna görə də təlimin səmərəli formalarının seçilməsi böyük əhəmiyyətə malikdir.

Təlimin müxtəlif formalarda tədris edilməsi tarixi çox qədimdir. Tədris prosesində fərdi təlim formasının tarixi çox qədimdir. XIII-XVI əsrlərdə təhsil müəssisələrində əsasən fərdi təlim forması tətbiq edilirdi. XVI-XVII əsrlərdən başlayaraq sinif-dərs forması tətbiq edilməyə başladı. XVI-XVII əsrlərdə Yan Amos Kamenski (1592-1670) ümumi pedaqoji nəzəriyyəni inkişaf etdirərək

yüksək səviyyəyə qaldırmışdır. Kamenskinin fərdi təlimin əksinə olaraq dərş-sinif sisitemi, birgə təlimi zəruri hesab edib. Sinif dərş formasının təşkilı, əhəmiyyətı əsaslandırmışdır. Sonrakı dövrlərdə müxtəlif təlim formaları tətbiq edilsə də müvəqqəti xarakterli olmuşdur. Lakin sinif dərş sistemi indiyədək aktuallığını itirməmişdir.

XVIII-XIX əsrlərdə standart təlim sistemi və qarşılıqlı təlim forması da istifadə olunurdu.

XX əsrin əvvəlində – fərdiləşdirilmiş tədris sistemi –dalton plan meydana çıxdı. Bu təlim forması H.Parkherst tərəfindən ABŞ- da Massaçusetes ştatında yaradılmışdır. Dalton şəhərinin adı ilə adlandırılmışdır. Dalton Plan üzrə tədrisin mahiyyəti aşağıdakı kimidir: dərşin təşkilində şagirdlər ümumi sinif fəaliyyətindən asılı olmurlar, onlar məşğələ dərşlərinin seçilməsində, fənləri hansı ardıcılıqla öyrənilməsində, iş vaxtından istifadədə sərbəstlik verilir. Dərş ilinin əvvəlində hər bir şagird müəllimlə müəyyən tapşırıqların müstəqil və vaxtında yerinə yetirilməsinə dair kontrakt bağlayırdı. Dalton Plan tədrisi şagirdlərin qabiliyyətinə uyğunlaşdırmağa imkan yaradır, onları müstəqilliyə, təşəbbüskarlığa, səmərəli iş metodları axtarmağa, məsuliyyət hissini artırmağa sövq edirdi. Bu təlim forması indi də ABŞ –da bəzi ştatalarda təhsil ocaqlarında yuxarı siniflərdə tətbiq edilir. 30-cu illərdə keçmiş sovet İttifaqı ərazisində təhsil müəssisələrində laborator-briqada təlim forması geniş yayılmışdı. Bu təlim forması dalton planda olduğu kimi müəllimin fəaliyyətinin azaltmağa xidmət edirdi. Belə ki, 7-8 nəfərdən ibarət briqada müəllimdən tapşırıq alırdı, sonrakı mərhələdə isə şagirdlərin içərisindən seçilmiş briqadir müəllimdən məsləhət alır və digərlərinə çatdırırdı. İşin yekununda şagirdlərin hər biri iştirak edir, onların cavablarına briqadir məsuliyyət daşıyırdı. Laborator- briqada və dalton plan təlim formaları öz əsasını XVIII əsrdə avropada yayılmış lankaster təlim formasından almışdı. Qərbi Avropada geniş yayılmış lankaster formasının mahiyyəti ondan ibarət idi ki, müəllim şagirdləri qruplara ayırır. 8-10 nəfərlik qruplara onların içərisindən seçilmiş lider başçılıq edir. İnformasiyaları, tövsiyyələri müəllimdən yalnız yalnız seçilmiş liderlər ala bilirlər.

Bəzi pedaqoqlar təlim formalarından istifadənin mövzunun məzmunundan asılı olaraq hər birisinin tətbiqini məqsəduyğun sayır. Buna nümunə olaraq amerikalı pedaqoq L. Trampın təklif etdiyi Tramp- plan sistemi (XX əsr) ni nümunə gətirmək olar. L.Tramp təlimin kollektiv, qrup və fərdi formalarını uzlaşdırmağa əsaslanır. Bütün təlim vaxtının 40%-ni kollektiv məşğələlərə, 20%-ni qrupla işə, 40%-ni isə fərdi işə ayırmağı təklif edirdi.

Dərsin uğurla həyata keçirilməsində, mövzunun mənimsənilməsində təlim forması ən mühüm faktorlardan biridir. Dərsin hansı təlim formasında təşkil edilməsi cari planlaşmada qəbul edilir. Hazırda dünya praktikasında qrup təlim forması (XX əsrin ortasından) daha geniş yayılmışdır. Qrup təlim forması fəal təlimə əsaslanan müasir dərslər səciyyəvidir.

Hazırda coğrafiya dərslərinin təşkil edilməsi əsasən fərdi, cütlərlə, sinif, frontal və kollektiv təlim formalarından daha çox istifadə edilir:

Fərdi iş- şagirdlərin potensial imkanlarının müəyyənləşdirilməsi və onların müstəqil fəaliyyət göstərməsi üçün geniş imkan yaradır. Lakin rəqabət və müqayisə olmadığına görə fərdi işin stabilliyi tənzimlənmiş halda olmur.

Şagirdin fəaliyyətini izləmək, potensial imkanlarını müəyyənləşdirmək və inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır. Bu təlim forması şagirdin sərbəst düşünməsi üçün real imkanlar yaradır. Fərdi məsuliyyətlərə aşağıdakılar daxildir:

- * çalışmaq;
- * soruşmaq;
- * kömək etmək;
- * etiket qaydalarına riayət etməkdir.

Cütlərlə iş son illərdə geniş yayılmış təlim formalarından biridir. Cütlərlə iş zamanı uşaqların hər hansı problemin həllində biri-birinə köməklik göstərmələrinə, məsuliyyətlərini dərk etmələrinə imkan yaranır. Şagirdlərin hər ikisi fəal olur. Lakin cütlərlə iş daim nəzarətdə olmalıdır. Cütlərdən birinin güclü olması digərinin passivliyinə səbəb ola bilər. İki şagirdin tapşırıqları birgə yerinə yetirməsidir. Bu forma şagirdlərə daha yaxından əməkdaşlıq etməyə, ünsiyyət qurmağa, məsuliyyəti bölməyə imkan yaradır.

Qrup işi hazırda daha çox tətbiq edilən təlim formasıdır. Qruplarla iş (3-4 nəfər) zamanı uşaqlar kiçik qruplarda birləşir, işin gedişində əməkdaşlıq və müxtəlif problemləri bir yerdə həll etməyə cəlb olunurlar. Bu zaman uşaqlar müstəqil fikir söyləmək, digərlərini dinləmək imkanı əldə edirlər.

Qrup işi fərdi təlimdən bir çox keyfiyyətlərinə görə fərqlənir:

- a. fərdi təlim şəraitində - şagird yalnız öz nəticəsi üçün məsuliyyət daşıyır, kollektiv yəni qrup təlimində isə şagirdlər bir-birinin nəticələri üçün məsuliyyət daşıyırlar.
- b. fərdi təlim şəraitində- qarşılıqlı asılılıq yoxdur, kollektiv yəni qrup təlimində isə yaxşı mənada qarşılıqlı asılılıq var.
- c. fərdi təlim şəraitində - öz nəticəsi üçün hesabatlılıq yoxdur, kollektiv yəni qrup təlimində isə öz nəticəsi üçün hesabatlılıq var.

- d. fərdi təlim şəraitində- İctimai bacarıqların inkişafı nəzərdə tutulur, kollektiv yəni qrup təlimində isə ictimai bacarıqların inkişafı tədris edilir və gücləndirilir.
- e. fərdi təlim şəraitində- müəllim ilkin məlumat mənbəyidir, kollektiv yəni qrup təlimində isə şagird əsas məlumat mənbəyidir.
- f. fərdi təlim şəraitində- müəllim müdaxilə edir, kollektiv yəni qrup təlimində isə müəllim qarşılıqlı fəaliyyətdə olur.
- g. fərdi təlim şəraitində- bir lider müəyyən edilir, kollektiv yəni qrup təlimində isə liderlik bölüşdürülür.
- h. fərdi təlim şəraitində- qrup fəaliyyəti baş vermir, kollektiv yəni qrup təlimində isə fəaliyyət qrupda baş verir.
- i. fərdi təlim şəraitində- əsas məqsəd tapşırığı yerinə yetirməkdir, kollektiv yəni qrup təlimində isə əsas məqsəd tapşırığı bir-birin dən öyrənərək və bir-birini öyrədərək yerinə yetirməkdir

Qrupların sinifdə oturması müxtəlif formalarda ola bilər: dəyirmi masa, ayaqüstü və s. Əsas odur ki şagirdlər bir-birini görə bilsin, üz-üzə olma şəraiti yaransın. Qrupların tərkibinin əhəmiyyəti böyükdür. Şagirdləri qruplara ayırarkən onların müxtəlifliyinə diqqət yetirmək lazımdır.

1. Şagirdlərin fiziki-fizioloji vəziyyəti nəzərə alınmaqla (nitq qüsuru, pis görməsi və s)
2. Şagirdləri sosial vəziyyətinin nəzərə alınması
3. Şagirdlərin idrak səviyyəsinin nəzərə alınması
4. Şagirdlərin dərk etmə səviyyəsinin nəzərə alınması
5. Şagirdlərin psixi inkişafının nəzərə alınması
6. Şagirdlərin maraqlarının nəzərə alınması
7. Şagirdlərin etnik və irqi fərqlərinin nəzərə alınması

Qrupların tərkibində şagirdlərin sayı müxtəlif ola bilər. Sayına görə qruplar 2 qrupa ayrılır.

1. kiçik qruplar- 3-6 nəfər şagirdin formalaşdırdığı qrup.
2. Böyük qruplar- 7 və daha artıq şagirdin birgə fəaliyyəti

Qrup işinin müsbət tərəfləri

1. Biliyi müstəqil əldə etmə imkan, fəaliyyətin sərbəstliyi;

2. Hər şagirdin öz fikrini bildirmək imkanı (həmçinin, zəif, utancaq təbiətli uşaqların) yaranır;

- 3.Şəxsi keyfiyyətlərin açılmasına kömək edir;
- 4.Qarşılıqlı öyrənmə, anlama imkanı: şagirdlər öz bilik və bacarıqları ilə bir-birini dəyərləndirir;
- 5.Müxtəlif mövqelərdən çıxış etmək bacarığının formalaşması, qoyulan problemin hərtərəfli açılmasına imkan yaradır;
- 6.Vaxtdan səmərəli istifadə: qısa müddətdə geniş həcmdə məlumatı əldə etməyə imkan yaradır;
- 7.Şagirdin fərdi xüsusiyyətləri və bacarıqları nəzərə alınır;
- 8.Şagirdlərdə özünüidarə qabiliyyətləri formalaşır;
- 9.Yeni şəraitə və başqa insanlara uyğunlaşma bacarıqları formalaşır;
- 10.Demokratik münasibətlərin aşılması;
11. Əks əlaqə və qiymətləndirmə prosesləri daha geniş və dəqiq meyarların vasitəsi ilə həyata keçirilə bilər, özünün və başqalarının işinin obyektiv qiymətləndirilməsi bacarığı aşılanır;
- 12.Yeni bilik mənbələri təlim prosesində istifadə olunur (həmçinin hər şagirdin öz bilik və şəxsi təcrübələri).
- 13.Bütün iştirakçıların işə cəlb olunması, şagirdlərin fəallıq və təşəbbüskarlığının artması;
- 14.Təlimdə differensiasiya prinsipini həyata keçirməyə imkan verir;
- 15.Şagirdlərdə ünsiyyət qabiliyyətlərinin və sosial keyfiyyətlərin formalaşdırılması (kollektivdə işləmək bacarığı, bir-birinin fikrinə və mövqeyinə hörmət, bir-birini fəal dinləmə bacarığı, dialoji nitqə yiyələnmə);
- 16.Əməkdaşlıq vərdişlərinin formalaşdırılması: şagirdlər bir-biri və müəllim ilə bilavasitə təmasda olur, əməkdaşlıq edə bilir;
- 17.Qruplar arasında yaxşı mənada rəqabət motivasiyası yaranır ;
- 18.Fikir mübadiləsi aparılması imkanı: qarşılıqlı nəzarət, yardım və məlumat mübadiləsi prosesləri baş verir;
- 19.Qrup işinin müvəffəqiyyətinin hər kəsdən asılılığı şagirdlərin məs'ulyyət hissini artırır;

20.Şagirdlərdə öyrənmə fəaliyyətinə həvəs və maraq artır (idrak motivasiyası ünsiyyət motivasiyası ilə birləşir və öyrənmə motivasiyasını gücləndirir);

21.Mövzunun müxtəlif qavrama üsullarına yönəlişlik;

22.Şagirdin idrak fəaliyyətinin inkişafı.

Qrup təlim formasının tətbiq edilməsi prosesində müəllimin qarşısında müxtəlif vəzifələri (funksiyaları) durur. Onları iki qrupa ayırmaq olar.

A. Təşkilati məsələlər- yəni qrupların işinin təşkil edilməsində müəllimin vəzifələri aşağıdakılardır. Müəllim:

1.İşin təşkilini dəqiq ölçüb-biçmək: məqsədləri, planı və işin müddətini müəyyən etmək;

2.Qrup işi üçün zəruri materialları (qrup işi üçün tapşırıqlar; iş vərəqləri və s.) hazırlamaq;

3.Qruplara bölmə üsulunu dərsin məqsədlərinə uyğun olaraq öncədən müəyyən etmək;

4.İştirakçıları qruplara bölmək və yerləşdirmək;

5.Qrup üzvlərinin vəzifələrini düzgün bölmək;

6.İşin yerinə yetirilməsi üzrə dəqiq təlimat vermək və bunu lövhədə yazmaq;

7.İşin yerinə yetirilməsi vaxtını müəyyən etmək;

8.Qrup işinin qaydalarını müəyyən etmək (yada salmaq);

9.Qrup işinin nəticələrinin mübadiləsi mərhələsi üçün şərait yaratmaq;

10.Qiymətləndirmə meyarını iştirakçıların diqqətinə çatdırmaq.

B. Qrupun fəaliyyəti prosesində müəllim şagirdlərlə davranması önəmlidir. Bu zaman müəllimdən nələr tələb olunur:

1.Qrupların işini müəyyən etmək və ona nəzarət etmək;

2.Zərurət yarandıqda şagirdlərin işinə müdaxilə etmək; qrup işi prosesində yaranan problemləri vaxtında aşkar etmək, şagirdlərin diqqətini buna cəlb etmək və həmin problemlərin həllinə köməklik göstərmək;

3.Şagirdlərə yönəldici suallar vermək, onları axtarışa istiqamətləndirmək;

4.Şagirdlərin suallarına cavab vermək, zəif şagirdlərə daha çox diqqət yetirmək;

5. *Qrup üzvlərinin suallarına cavab vermək, çətinlik olanda kömək etmək;*

6. *Şagirdlərin və qrup işinin gedişinin müsbət və mənfi cəhətlərini qeyd etmək və qiymətləndirmə zamanı bunu müzakirə etmək. Şagirdlərə köməkl göstərmək.*

Qrup işində şagirdlərin də qarşısında tələb və vəzifələr qoyulur.

Şagirdlər üçün qrup işinin qaydaları iri hərflərlə yazılmalı və divrdan asılmalıdır.

Qrup üzvlərinin vəzifələrini düzgün bölmək;

Qrup liderini düzgün müəyyən etmək;

Vaxtdan səmərəli istifadə etmək.

Şagirdlər üçün qrup işinin qaydalarına da qrupdaxili üzvlər tərəfindən ciddi əməl edilməlidir.

Qrup işi zamanı fəal olmaq

Götürülmüş öhdəliyi yerinə yetirmək və öz davranışına görə məsuliyyət daşımaq

Bir-birlərini diqqətlə dinləmək

Birgə işləmək, əməkdaşlıq etmək, bir-birlərinə kömək etmək, dəstək vermək

Kollektiv surətdə qrupun öz məqsədlərinə uğurla nail olmasına kömək etmək

Öz nöqtəyi-nəzərini söyləmək

Bir-birlərinin ideyalarına hörmətlə yanaşmaq

Öz fikirlərini, ideyalarını biliklə (faktlarla) təsdiq etmək

Xoş münasibətlər mühitinin yaradılmasına kömək etmək, şəxsi tənqida, neqativ şərhlərə və təhqirlərə yol verməmək

Münaqişəyə yol verməmək, sözün müsbət mənasında rəqabət aparmaq

Problemin həlli zamanı kompromis yollar axtarmaq

Kənar söhbətlərə yol verməmək, müəllimin verdiyi mövzu üzrə danışmaq

İş zamanı səs salmamaq, intizama riayət etmək

Qrup işi qaydalarına tabe olmaq

Qrup işinin qiymətləndirilməsində müxtəlif formalar tətbiq edilə bilər.

- A. Hər birinə ayrı ayrılıqda
- B. Liderin fikrini soruşmaqla
- C. Qiyməti cəm halında verib –bölgünü öz öhdələrinə buraxmaqla
- D. Ekspertlərin fikrini nəzərə almaqla
- E. İş bölgüsünə əsasən.... Və s

Qrupların tərkibinin bölünməsi də maraqlı cəhətlərdən biridir. Qrupların tərkibi müxtəlif olmalı təsadüfə seçilməlidir.

Sınıfdə hər zaman eyni tərkibə malik olan qruplar yaranmamalıdır. Qruplara bölünmənin müxtəlif yolları vardır. Yaş səviyyəsindən asılı olaraq qruplara bölünmə fərqli olmalıdır.

Qruplara bölünmənin müxtəlif formaları vardır.

1. Rəqəmləri saymaqla- sinifdəki şagirdlərin sayından asılı olaraq müəllim 1-5 rəqəmlərini təkrarlayır. Sonra isə 1-lər, 2-lər və s ayrı ayrılıqda qruplaşdırılır.
2. Pazlları birləşdirməklə -bŞəkil, xəritə . sxem və s- parçalarında hər kəs öz hissəsini tapır və tam olur
3. Şagirdləri doğum tarixinə görə - aylar və ya rəqəmlər seçilir. Say fərqli olsa da maraqlı alınır
4. Mövzudakı suallara görə- əvvəlcədən müəllimin hazırladığı sadə sualların cavabına görə qruplaşdırma aparıla bilər.
5. Püşkatma yolu ilə....

Coğrafiya dərslərinin təlim formalarından *biri kollektiv iş –dir*. Kollektiv iş zamanı kollektivdə işləmək, birgə fəaliyyət göstərmək və kommunikativ bacarıqların inkişafı təmin edilir.Lakin zəif xarakterli şagirdlərin passivləşməsi sürətlənə bilər.

Distant təlim forması –elektron formadır. Son illərdə yaradılmışdır. Bəzi pedaqoqlar distant təhsilin qəti əleyhinə çıxırlar. Son illər distant təhsilin populyarlığı kəskin şəkildə artıb. Bu, əhəlinin bütün təbəqələri üçün ən münasib və baha olmayan təhsil formasıdır. Distant təhsil ümumiyyətlə hər hansı təhsil almaq imkanları olmayan şəhər və ölkələr üçün əvəzilməzdir. Bu, təhsili hamı üçün əlçatan edir. Distant təhsil insanın utancaqlıq və auditoriya qarşısında çıxış etmək fobiyası kimi kommunikasiya keyfiyyətləri ilə bağlı psixoloji

maneələri dəf etməyə imkan verir. Distant təhsil mobildir və deməli, tələbənin daim aktual məsələlərə çıxışı olur. Bunun üçün sadəcə İnternet lazımdır. Distant təhsilin məqsədi müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə təhsil alanın ixtisasının artırılmasıdır. Hesab olunur ki, distant təhsil formasını ilk yaratmaq cəhdi 1840-cı ildə edilib. Həmin vaxt İsaak Pitman poçt məktubları vasitəsilə Birləşmiş Krallıqda tələbələrə stenoqrafiyanı öyrətməyə başlamışdır. Pedaqoqlar əminliklə bildirirlər ki distant təhsil orta məktəb təhsil sistemi üçün uyğun gəlmir. Lakin ABŞ, Kanada, Avstraliya və s kimi kənd yaşayış məntəqələrini dağınıq tipi xarakter olan ölkələrdə tətbiq edilə bilər.

SAĞLAM TƏHSİL SİNİFLƏRİ

Sağlam təhsil” siniflərində tədris hərəkətli təlim şəraitində həyata keçirilir. Şagird masaları həm oturaraq, həm də ayaqüstə çalışmaq imkanı verir. Sağlam təhsil- sağlam millət” layihəsinin əsas məqsədi təhsil alanların təlim nailiyyətlərini yüksəltməklə yanaşı, tədris şəraitindən irəli gələn hərəkət məhdudiyətini və digər amilləri aradan qaldırmaq, onların sağlamlığını qorumaqdır.

İstifadə olunan ədəbiyyat

- 1.Coğrafiyanın tədrisi metodikası . ali məktəblər üçün dərslik. N Seyfullayeva 2011. Bakı
- 2.Coğrafiyanın tədrisi metodikası. Ali məktəblər üçün dərslik.O.K.Alxasov 2013 Bakı
- 3.Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (v1-x1 siniflər) 2012
- 4.Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün fənn standartları. 2012
5. İntqrativ kurikulum: Mahiyyəti və nümunələr. Müəllimlər üçün vəsait .(müəllif qrupu) Bakı, 2005 (İREX təşkilatının xətti ilə)
6. Z.Veyisova. Fəal/interaktiv təlim: Müəllimlər üçün vəsait.2007
- İnsan hüquqlarının tədrisi.Müəllimlər üçün vəsait.Norveç qaçqınlar şurası.2003
7. www.metodika qeoqraf.narod.ru
8. kurikulum jurnalları